

ЧАСТ 2

БОРБА С КЛАСОВИЯ ВРАГ ЧРЕЗ БДИТЕЛНОСТ, СЛЕДЕНЕ И ДОНОСНИЧЕСТВО

ГЛАВА 5

БИВШИТЕ ХОРА – НОВИТЕ ВРАГОВЕ СЛЕД НАЦИОНАЛИЗАЦИЯТА

В речта си, произнесена на 1 юли 1948 г. пред курсисти и ръководители на четиримесечния курс, организиран от Държавна сигурност, Георги Димитров посочва на кадрите на ДС, че новите врагове след национализацията са бившите хора и те не трябва да играят никаква роля в стопанския и обществено-политическия живот на страната. Национализацията на хиляди собственици, изхвърлянето на хиляди офицери от армията, лишаването на „гнилите адвокати, адвокати-спекуланти, продажници и врагове от правото да адвокатстват“ според Георги Димитров води до ожесточаване на тяхната съпротива, която расте с увеличаване на успехите на социалистическите преобразования:

„Ние сме принудени да разчистваме много и много буржоазно-капиталистически конюшни, яхъри, много гнило трябва да бъде очистено от пътя, по който върви нашето обществено развитие, развитието по пътя на социализма. Нашата народна власт, както знаете, предприе редица мероприятия и преобразования, които засегнаха жизнените интереси, самото съществуване на остатъците на буржоазията и капитализма в нашата страна. И тия елементи от старо време, тия елементи, които губят почвата под краката си, тия елементи, които вече не могат да играят и не трябва да играят никаква роля в нашия стопански и обществено-политически живот, те все повече и повече

се озлобяват, тяхната ярост расте, право пропорционално с нашия ръст. ¹⁶⁶

Той призовава кадрите на ДС към бдителност, безкомпромисност и готовност за саможертва в битката с враговете, които винаги трябва да бъдат подозирани и под контрола на властта:

„От тук произтича необходимостта от постоянна бдителност, не само бдителност въобще, а бдителност конкретна.... Ние комунистите всички сме готови, ако е нужно, да пожертваме всеки момент живота си. То е аксиома за нас комунистите. Органите на ДС са на служба за защита непосредствено на народната власт, против враговете и за подавление на враговете – това те трябва да си го знаят. ¹⁶⁷

Георги Димитров предупреждава органите на ДС да не се доверяват на думите и винаги да търсят „ръката на врага“, когато се появи проблем:

„Органите на ДС, особено тъй наречените разведчици, те не трябва никому да се доверяват на думите, даже на най-близките си хора, а да проверяват винаги сами. Запалена фабриката, станал пожар, той дава сведения, че е от комина или по невнимание. Слушайте, казвам аз, какви органи на ДС сте вие? Първата мисъл у вас трябва да бъде, че това е диверсионен акт. Търсете дали има нещо такова, там насочете своето око... Не обръщате внимание на сигналите, например. Получи се анонимно писмо, а то може да бъде често пъти много сериозен сигнал, но го хвърляте в коша. Или некакъв слух, например, некаква интрига – трябва веднага да се използва, да се обърне внимание. ¹⁶⁸

Три месеца по-късно, на 6 октомври 1948 г., Секретариатът на ЦК на БРП(к) приема „Инструкция за повишаване бдителността на партийните членове“, с която призовава към системно възпитание на партийните кадри в беззаветна преданост към комунистическата партия, към делото на социализма и комунизма, в духа на най-строга революционна бдителност и класова омраза към враговете. Всяко партийно ръководство и низова

¹⁶⁶ ЦДА, КМФ 40, инв. № 937/352, реч на Георги Димитров пред курсисти и ръководители на четиримесечния курс на Държавна сигурност във връзка с успешното му завършване, 1 юли 1948 г.

¹⁶⁷ Пак там.

¹⁶⁸ Пак там.

партийна организация са задължени да разработят план за поддържане на постоянна висока революционна бдителност¹⁶⁹. Възложено е да се заостри бдителността по отношение чистотата на партийните редици, да се организира постоянна охрана на партийните клубове, партийните вечеринки, публичните събрания и тържествата и да се наложи желязна дисциплина в редовете на партията. Членовете на БРП(к) са задължени да търсят и следят враговете, да доносничат и публично да ги разобличават:

„т. 7. Всеки член на партията трябва добре да познава средата, където живее и работи. Всички заобикалящи го вражески елементи да бъдат поставени под специално наблюдение и за всяка тяхна противонародна проява да донася на партийното ръководство и на най-близките органи на Държавна сигурност и Народната милиция... 9. Да не се оставя нито един враг неразобличен за клеветническите и вражеските му изказвания в присъствието на партиен член по опашките, в квартала, учреждението – навсякъде, където работи и живее партиен член. Комунистите да не се застъпват за вражески елементи, когато срещу тях се вземат законни административни и други мерки.“¹⁷⁰

Инструкцията внушава, че чужди агенти са проникнали в държавните учреждения. Всеки, заподозрян във вражески настроения, трябва да бъде уволнен и не само партийните членове, а и обикновените хора трябва да проявяват бдителност и да се възпитават в класова омраза:

„т. 10. Отделите „Кадри“ при околийските, градски и районни комитети да проучат най-грижливо кадрите, особено ръководните, работещи в държавния и стопанския апарат, като направят предложения за отстраняването на прикрилите се там вражески елементи... 12. Членовете на партията да бъдат за опазването на държавната и служебна тайна от шпионите и чуждите агенти... 14. Чрез широка разяснителна и просветна работа да се възпитава постоянно в членовете на масовите и обществени организации чувството на най-строга бдителност и омраза към враговете на народа.“¹⁷¹

¹⁶⁹ ЦДА, ф. 1-Б, оп. 6, а.е. 525, л. 9–11, инструкция на ЦК на БРП (к) за повишаване бдителността в партията, изпратена до околийските, градските и районните комитети на БРП (к).

¹⁷⁰ Пак там, л. 10.

¹⁷¹ Пак там, л. 11.

Местните партийни комитети приветстват призивите за бдителност и дисциплина и издигат предаността към партията в ранг на саможертва. Асен Йорданов, ръководител на организационния отдел на Областния комитет на БРП(к) в Бургас, инструктира комунистите от Малко Търново: „На новия партиец трябва да му се обясни, че той не принадлежи на себе си и семейството, а принадлежи на партията и е длъжен да пожертва и живота си за осъществяването на поставените от нея задачи“.

Инструкцията за вербуване на секретни сътрудници и оперативните мероприятия на Държавна сигурност от 1949 г.¹⁷², одобрена от ЦК на БКП, предвижда вербуването на секретни сътрудници, членове на БКП, да се извършва на идейна база и само тогава, когато това е наложително и няма друг начин за разрешаване на задачата, но „да се получава помощ от комунистите ще трябва да стане нещо естествено, като едно обикновено партийно задължение“. Същевременно с нея се разпорежда за резиденти на ДС и за подслушване на телефони, проверка на кореспонденция и микрофонно послушване да се вербуват и използват само предани членове на БКП¹⁷³.

Под прякото политическо ръководство на БКП и експертната помощ на „другарите-съветници“ от КГБ българската Държавна сигурност изгражда организационната структура и агентурно-информационния си апарат по подобие на КГБ и в методите си на работа копира в детайли опита и методите на работа на съветските тайни служби. През 1976 г. Тодор Живков заявява на Националното съвещание по въпросите на Държавна сигурност:

*„Ние се гордеем с прекрасния колектив на ДС. Вие се гордеете с ЦК на БКП. В това е нашето единство... ДС трябва да е като КГБ. Когато говорим за съветски опит, съобразен с нашите условия, трябва да имаме предвид, че в две области в НРБ – в БНА и в органите на ДС, няма и не може да има специфични условия. Ето защо в БНА и в ДС съветският опит се пренася, какъвто е, без каквито и да е специфични условия. БНА и ДС трябва да са такива, каквито са Советската армия и органите на КГБ.“*¹⁷⁴

¹⁷² АКРДОПБГДСРСБНА, ф. 1, оп. 1, а.е. 823, инструкция по даване на санкции по вербовката на секретни сътрудници, разработките, реализациите и други оперативни мероприятия на ДС.

¹⁷³ Пак там, л. 4.

¹⁷⁴ АКРДОПБГДСРСБНА – Сл, ф. 1, оп. 20а, а.е. 46, л. 2, доклад за състоянието на работата на ДС при ОУ на МВР – Сливен и задачите за изпълнение на решенията на XI конгрес на БКП и Националното съвещание по ДС.

Постоянният контрол върху поведението на хората в условията на тоталитарната държава изисква пълна информация за тяхното движение, връзки, кореспонденция, срещи и разговори. Затова, освен стриктен контрол върху кореспонденцията, едно от направленията, в които Държавна сигурност работи по модела на КГБ¹⁷⁵, е външното наблюдение, проучването и проследяването на контрареволуционните елементи:

„Проучването и проследяването са секретен щат на ДС. Те се помещават в конспиративни квартири и са легендирани под формата на филмални на някои ведомства. Работниците от тези поделения са легендирани като работници от съответните ведомства. Те не посещават явните учреждения на МВР. Техните работни места не се знаят и не се посещават от явния щат (на ДС). Контактите с органите на ДС се осъществяват от ръководствата. Проследяваме главно лица, за които има данни, че работят за капиталистическите разузнавания. Освен това проследяваме и лица, за които има данни, че развиват контрареволуционна дейност...

Проучването събира данни за обектите – минало, политическа принадлежност, начин на живот, близки зад граница, морален лик и др. данни. Лицата, от които събираме тези данни подбираме от честни наши граждани, живеещи в съответния район, познаващи повечето от съквартирците.“¹⁷⁶

Апаратът от секретни сътрудници на Държавна сигурност за външно наблюдение е негласен (неявен) и е изграден на основата на строга конспиративност. За целта през 60-те години в София е измислена фиктивната служба „С-21“ към отдел „Специален“ на Министерството на финансите за създаване на легенда на сътрудниците и в домовете книги и паспортите им се записва, че работят в Министерството на финансите¹⁷⁷. Във Варна и Русе служителите по външно наблюдение и проследяване се водят като волнонаемни служители към военните поделения или като работещи в промишлени предприятия и учреждения. Ръководен документ в дейността

¹⁷⁵ АКРДОПБГДСРСБНА, ф. 7, оп. 3, а.е. 10, л. 4, справка-списъци с въпроси за обмяна на опит с КГБ-СССР и алжирската делегация.

¹⁷⁶ Пак там.

¹⁷⁷ АКРДОПБГДСРСБНА – ф. 7, оп. 3, а.е. 22, ръководни документи на отдела за легендировката на служителите от негласния щат, 1967 г. Инструкция за легендировката на служителите от негласния щат, конспиративните квартири, изчаквателните бази и командните постове на отдел II – КДС.

на отдела е „Инструкция за легендировката на служителите от негласния щат, конспиративните квартири, изчаквателните бази и командните постове на отдел II – КДС“¹⁷⁸, в която е записано, че:

„Подборът на оперативните работници от външно наблюдение се извършва чрез градските и районни партийни комитети на БКП и ДКМС, в учрежденията, предприятията и институтите. За оперативни работници се приемат български граждани, членове на БКП и ДКМС, до 28 годишна възраст, безпределно верни на БКП, на българския народ и на дружбата със СССР.

По местоживеење оперативният работник по външно наблюдение прикрива принадлежността си към органите на ДС чрез легенда, в съответствие с която се регистрира адресно, поддържа я пред обществеността и работи по укрепването ѝ.“¹⁷⁹

На легендираните сътрудници е забранено да дружат с работници от други управления на МВР, да посещават официалните учреждения на МВР и да се фотографират на групи. Личният състав по външно наблюдение се помещава в служебни квартири със съответна легенда заедно с цялата служебна документация и оперативна техника. Те не се разполагат в здания и сгради, заети от органите на МВР, от партийни, профсъюзни, комсомолски организации. Квартирите задължително се наемат на многолюдни улици в сгради с два изхода.

През 1959–1963 г. в Бургас, Варна, Русе и Велико Търново работят между 506 и 634 души по външно наблюдение на щат в ОУ на МВР¹⁸⁰.

Всички сладкарници, хотели и заведения в София и много такива в провинциалните градове са обхванати с доверителни връзки и служители на служба „С-21“, с възможности за записване на разговори и заснемане на обектите. В хотелите са създадени изчаквателни бази за бригадите по наблюдение и проследяване и същите са оборудвани технически. Всички новопостроени хотелски обекти се оборудват за подслушване¹⁸¹. Към 1967 г. в София има над 60 изчаквателни бази, предимно магазини, воде-

¹⁷⁸ АКРДОПБГДСРСБНА, ф. 7, оп. 3, а.е. 152, л. 9, докладна записка, инструкция за организацията и провеждането на негласно външно наблюдения от органите на ДС в НРБ.

¹⁷⁹ Пак там.

¹⁸⁰ АКРДОПБГДСРСБНА, ф. 7, оп. 3, а.е. 9, перспективен план за подбора, подготовката и развитието на кадрите за периода 1963–1967 г. на отдела и отделенията в ОУ на МВР – 12.04.1963 г.

¹⁸¹ АКРДОПБГДСРСБНА, ф. 7, оп. 3, а.е. 64, заповеди на ръководството на отдел II ДС по нещатните сътрудници – 12.01.1971 – 21.12.1971 г., л. 15.

ши се на Градска търговия, като „Обществен инспекторат по търговията към Софийски градски народен съвет“¹⁸². Тъй като броят на базите става прекалено голям, ДС решава да смени легендата им, „защото в бъдеще ще наводним София с „инспектори“. Някои от изчаквателните бази се водят фиктивно към „Металургичен комбинат – Кремиковци“ или към БАН. Част от конспиративните квартири са заведени на името на несъществуващия Комитет по геодезия и геофизика¹⁸³ при БАН.

Доверителните връзки са предимно комсомолци и пенсионери, а многобройна група от нещатни сътрудници помагат на агентите и на доверителните връзки. На пенсионерите се дават карти за почивка в официалните станции на ДС, а на младежите се дават пропуски за специални събития, тържества, културни събития. През 70-те години на нещатните служители по външно наблюдение се изплащат по 100 лв. месечно¹⁸⁴.

Необходимо е категорично да се подчертае, че без помощта на партийните структури и членовете на БКП на всички нива, както и на много безпартийни, които гордо наричаха себе си „безпартийни комунисти“ и се надяваха да станат членове на БКП, цялата система на комунистическото общество в НРБ и дейността на ДС биха били немислими. Подкрепата, която тези хора оказват на ДС и БКП в контрола и тормоза над другата част от обществото, е огромна – от безапелационно подчинение и фанатична подкрепа на всички действия на БКП и ДС, особено в първите години след „Девети“, до доносничеството – основно занимание на партийните членове и на кариеристично настроени личности, които заливат отечественофронтовските и партийните комитети в учрежденията и кварталите със своите доноси.

През март 1950 г. Петър Цолов, член на ДСНМ в Радио София, и Алфред Криспин, член на 10-а партийна организация при девети партиен район, изпращат до Вълко Червенков изложение за състоянието на работата в Радио София¹⁸⁵. В него те посочват директно, че „партийната им съвест не допуска да останат безучастни към действията на класовия

¹⁸² АКРДОПБГДСРСБНА, ф. 7, оп. 3, а.е. 33, л. 2, справка и информация за конспиративните квартири, контролните и командните постове и изчаквателните бази – 23.11.1967 г.

¹⁸³ По това време комитет с такова име не съществува. Има Институт по геодезия и геофизика към БАН, но не и комитет.

¹⁸⁴ АКРДОПБГДСРСБНА, ф. 7, оп. 3, а.е. 64, заповеди на ръководството на отдел II ДС по нещатните сътрудници – 12.01.1971 – 21.12.1971 г.

¹⁸⁵ Архивите говорят. Борби и чистки в БКП (1948–1953). Документи и материали. Главно управление на архивите при МС. Съст. проф. д-р Л. Огнянов, София, 2001, изложение от Алфред Криспин и Петър Цолов до Вълко Червенков относно състоянието на Радио София, 21 март 1950, с. 228–230.

враг“, тъй като „ръководните лица в Радио София проявяват притъпена бдителност по отношение на врагове на партията и народната власт, заемащи отговорни длъжности, зад което може би се крият умело замаскирани саботаж и вредителство“. Битова разложеност, членство във фашистки организации в миналото, дружески отношения с класови врагове, толериране на противонародни елементи, липса на основно проучване на кадрите са прегрешенията на ръководството, което в крайна сметка е довело до „саботаж и вредителство, за което твърде категорично говорят неудачите в техническото оформяне на предаванията“.

Резултатът от този донос е, че на 16 май 1950 г. Секретариатът на ЦК на БКП приема решение за подобряване на състава на служителите в Радио София, с което уволнява и понижава в длъжност много от работещите в радиото.

К. Владимирова, активен борец срещу капитализма и фашизма и член на БКП, е особено активна в доносите срещу своите колеги в БАН. В сведение за колегата си Любомир Начев, изпратено до Партийния комитет на Института по микробиология при БАН, тя пише:

„По това време аз сътрудничах на съветското разузнаване в България. От наши ремсисти във факултета узнах, че този млад човек е фашизиран елемент, че дружи и общува с германските офицери, които живеят в дома му. С германските офицери Л. Начев гуляеше по цели нощи, свиреше и пееше фашистки песни... Във факултета тогава Л. Начев избягваше дружбата на прогресивните си колеги, а дружеше с кулашките и фабрикантските синове. Преследваше прогресивните младежи, проявяваше егоизъм и не предаваше знанията си на по-слабите по успех студенти... Бащата на Л. Начев беше предприемач-бояджия и печелеше много пари, затова и синът му живееше в охолство и разточителство и не можеше да сподели и съчувства на народните синове, които живееха и учеха в мизерия и се бореха за народна свобода. Л. Начев открито агитираше против СССР, против комунистите и против борещите се в балкана народни синове и дъщери.“¹⁸⁶

В доносите си К. Владимирова е активна не само в БАН, където работи, но и в квартала, където живее. В сведение за съквартилката си Параскева Костуркова от кв. Редута, София, тя подчертава съучастието си

¹⁸⁶ АКРДОПБГДСРСБНА, Литерно дело VI-Л 877, т. 3, ч. 6, БАН, л. 43–44, сведение за Любомир Тодоров Начев.

в убийството на нейните родители и предупреждава за опасността, която грози партията, ако Костуркова стане член на БКП:

„Борис Бояджиев (бащата на Параскева) беше богат човек, разполагаше с много пари, които получаваше от печатницата и кожухарската работилница... Той и жена му ненавиждаха комунистите, преследваха ги и с всички средства подпомагаха фашистката власт. В печатницата печатаха разни пропагандни материали на властта..., в работилницата се шиеха стотици кожухчета, които заминаваха на източния фронт за германците. С Борис Бояджиев се запознах на гарата, където работех на гише, а той продаваше кожухчетата за фронта... Беше дадена задача по партийна линия да се вдигне във въздуха работилницата... Наш нелегален другар, настанен на тавана в квартирата, при една бомбардировка през пролетта на 1944 г. взриви и разруши работилницата, а родителите на Параскева бяха убити при детонацията. След 9 септември 1944 г. работилницата беше национализирана. Днес двете сестри Параскева и Иванка крият, че са дъщери на бивши гадове, убити при саботаж от наши другари, като разправят, че родителите им са загинали при бомбардировките.“¹⁸⁷

Хиляди хора в страната са жертви на подобни доноси, хиляди човешки съдби са разбити от подлостта на фанатизирани комунисти и нагаждачи, които изграждат кариерата си и осигуряват добруване на своите семейства в условията на комунизма само благодарение на доноси и сляпо следване на партийните повели. Стремежът на голяма част от доносниците, които в мнозинството си са напълно искрени и убедени в това, което правят, е да станат официални сътрудници на Държавна сигурност или да направят кариера в БКП като гаранция за достъп до всички привилегии, които системата предлага на своите най-близки и верни хора. Доносите до МВР, ДС и БКП вкарват хиляди хора в концлагери и затвори, довеждат до уволнението или съсипването на кариерата на много достойни личности, или ги обричат на забрава. Пример за това как в условията на комунизма се развива и същевременно се убива с доноси истински талантиливият човек са съдбите на интелектуалеца Трифон Силяновски, основоположникът на джаза в България Асен Овчаров, професор Елисавета Карамихайлова, наречена още „първата дама на българската физика“, и изключителния скулптор професор Михайло Парашчук.

¹⁸⁷ АКРДОПБГДСРСБНА, Литерно дело VI-Л 877, т. 3, ч. 6, БАН, л. 45–46, сведение за Параскева Борисова Костуркова, кв. Редута, София.

Интелектуалецът Трифон Силяновски

Генерал Васил Силяновски е племенник на генерал Георги Силяновски. И двамата са от видния крушевски род Силяновски, от който произхожда и немският възпитаник проф. Димитър Антонов Силяновски, един от основоположниците на българското гражданско право, декан на Юридическия факултет. Синът му Трифон Силяновски (1923, София – 2005, София) още като ученик се занимава сериозно с музика при проф. Димитър Ненов, за когото по-късно Трифон Силяновски казва: „Ако трябваше да се привързва към някого в живота си, то това беше Димитър Ненов. Той стана мой учител, опора, духовна среда и приятел“¹⁸⁸. Освен с музика той усилено се занимава с архитектура, живопис, философия. По волята на баща си завършва право, но изучава и история на изкуството и стилистика във Виена. Там е приет и в Консерваторията, където следва при големия немски пианист Вилхелм Кемпф. Завършва право и Музикална академия в България.

През 1948 г. печели първия конкурс за певци и инструменталисти, а по-късно създава три симфонии, три концерта за струнен оркестър, концерт за пиано и други произведения за оркестър, хорови опуси, камерни и солови пиеси и множество записи, включени в златния фонд на БНР. Говори свободно старогръцки, латински, немски и още няколко езика. Автор е на книги, студии и на много непубликувани изследвания в областта на философията, естетиката, политологията, теологията, историята на изкуствата, проблеми на музикалната интерпретация и др.

След смъртта на Георги Димитров пред портретите на Ленин, Димитров и Сталин Трифон Силяновски казва: „Първите двама си отидоха, кога ли ще си иде и третият?“. Следва светкавичен донос и на следващата сутрин Трифон Силяновски е арестуван и въдворен за три години в концлагерите „Богданов дол“ и „Белене“. В един от тези лагери, в една коледна нощ е изведен навън, за да си изкопае сам гроба в чест на „неговия празник“. Принуден е да влезе в гроба и надзирателите стрелят във въздуха.

За няколко години след концлагера е интерниран във Враца. Работи впоследствие като гробар, свири в заведения и преподава частни уроци по гръцки, латински и пиано. През 1958 г. се среща с Дмитрий Шостакович, който е с изключително висока оценка за неговата Втора симфония. През следващата година получава работа като корепетитор в Софийската опера,

¹⁸⁸ Димитров, Димитър. Благословен от свободата. // Про & Анти, № 18, 2001.

но по-късно е изселен в Смолян за това, че си позволява да върне ордена, предназначен за неговия юбилей.

През 1973 г. заедно с академик Пламен Карталов създават Камерната опера в Благоевград и Силяновски е неин музикален директор до 1982 г., след което преподава в Академията за музикално, танцово и изобразително изкуство в Пловдив до 1991 г.

След 1989 г. е извънреден професор в Музикалната академия, където води майсторски класове по пиано. Владо Дулов си спомня¹⁸⁹:

„Истински шок изпитах, когато вече се преселихме в София и му отидох за пръв път на гости – изведнъж попаднах сред хора от друг свят. Много от тях за мен бяха недостижими авторитети, за други научавах неща, които ме караха да изпитвам благоговение. Не можех да повярвам, че седя на една маса с толкова знаменити и уважавани личности. Обръщението беше „господине“, нравите и възпитанието бяха коренно различни от тогавашните нрави и възпитание. Трифон Силяновски беше душата на този свят – неговият интелектуален генератор... това бяха преимуществено хора, произхождащи от известни и уважавани преди 1944 г. семейства, с блестящо образование и култура... Тези вечери ставаха истински събития, никога няма да ги забравя. За мен беше чест да общувам с тези хора, контактът с тях ми е дал безкрайно много, а липсата им се чувства болезнено!“

Музикантът Асен Овчаров

Асен Овчаров (1906, Харманли – 1972, Пловдив) е родоначалник на българския джаз. През 1932 г. в „Родно радио“ той изпълнява за първи път в България джазов концерт на живо. През 1933 г. организира „Джаз оркестрал клуб“, който е първият джаз клуб у нас .

През 1937 г. създава „Джаз Овчаров“, който свири в ресторант „България“ и се превръща в сензация в танцовата ни музика. През 1941 г. „Джаз Овчаров“ свири във вариетето към Градското казино в София, където привлича джазовите певци Лени Вълкова, Люси Найденова и Леа Иванова, известни като „Трите Ел“. През 1942 г. Асен Овчаров създава първия класически биг-банд на Балканския полуостров.

¹⁸⁹ In memoriam Трифон Силяновски 1923–2005. – В: Блог на Владо Дулов, vladodoulov.blogspot.com.

Асен Овчаров участва във Втората световна война, след която през 1945 г. създава оркестър, който свири в баровете „Астория“ и „София“ и в ресторант „България“ със солист цигулар Сашо Сладура, който е убит по-късно в концлагера „Слънчев бряг“ край Ловеч.

През 1949 г. една покана за турне в Америка възбужда подозрителността на Държавна сигурност. Асен Овчаров е арестуван и обвинен в шпионаж в полза на САЩ и Англия. Той наистина е посещавал техните мисии в София, но за да си набави оригинален нотен материал. Обвинен е, че се опитва да джазира „Интернационалът“. Следствен е в ДС шест месеца, след което е изселен със съпругата си в Тутракан и по-късно е въдворен в ТВО „Белене“. Освободен е през 1952 г., но скоро след това по политически причини е осъден на шест години затвор.

След затвора е интерниран в Пловдив, където преподава в Музикалното училище. Работи като композитор и диригент на Ансамбъл за песни и танци при Радио „Пловдив“. Ръководи естрадния състав на Дома на транспортните работници.

През 2001 г. Асен Овчаров получава посмъртно почетна награда за музика от Министерство на културата.

Професор Елисавета Карамихайлова

„Превъзходно школувана в експерименталната и теоретичната работа. Много съвестна и напълно може да се разчита на нея, неуморно прилежна, със завидна самокритичност и благодарение на отзивчивата ѝ натура е ценена и обичана от всички в Radium Institute. Тя винаги е била скъпоценна опора и това със сигурност ще се потвърди и във всяка лаборатория, която ѝ предлага работа.“¹⁹⁰

Това е откъс от препоръката на проф. Стефан Майер, един от пионерите в изследването на радиоактивността, директор на Радиевия институт във Виена, за неговата сътрудничка Елисавета Карамихайлова, когато през 1933 г. тя кандидатства за изследователска стипендия.

Двадесет години по-късно сведенията, които ДС получава за нея от резидент „Академикът“ и от информатор „Архимед“ от Физико-математическия факултет (ФМФ) на Софийския университет, странно противоречат на писаното от проф. Майер:

¹⁹⁰ Софрониева, Цветанка. Пренос на наука (на примера на физиката в България). Канд. дис. Център по наукознание към БАН, 1991.

„Според нейни колеги е била открита привърженичка на хитлеристка Германия. През месец юни 1944 г. е заявила, че не би понесла загуба на Германия, че се гнуси от варварицината, която идва от Изток и ще се самоубие, но няма да се остави да бъде разстреляна в гърба. Мразила е СССР и всичко прогресивно. След 9 септември 1944 г. остава със стария си реакционен мироглед... Не проявява интерес към обществено-политическия живот в квартала. По всичко личи, че има враждебно отношение към народната власт... В квартала минава за враг на народната власт, колкото и да се опитва да прикрива това.“¹⁹¹

„В лекциите си не изтъква съветски физици от мирови мащаб..., цени винаги реакционните учени и храни омраза към прогресивните и ненавист към комунизма. Като специалист е невъзможна, много лоша и неспособна.“¹⁹²

Коя е всъщност Елисавета Карамихайлова и защо попада в списъка на „Професорите физико-математици с реакционни и фашистки прояви“?

Родена е през 1897 г. във Виена, в семейството на студента по медицина Иван Карамихайлов и музиколожката Мери Слейд, която произхожда от богат и известен английски род¹⁹³. След нея се раждат сестра ѝ Райна и брат ѝ Иван. Въпреки възможностите за кариера във Виена, талантливият хирург д-р Карамихайлов се завръща през 1907 г. със семейството си в България. От 1909 г. е избран за управител на новосъздадената болница „Червен кръст“, чийто приемник е институтът „Пирогов“. От началото на Балканската война до края на Първата световна война д-р Карамихайлов е на фронта, доброволно и без възнаграждение, където организира хирургическата помощ в армията и спасява живота и възстановява здравето на хиляди български войници и офицери. Нещо повече, със средства на съпругата му са оборудвани полеви болници, а Мери Слейд и дъщерите ѝ дежурят като санитарки при ранените в болницата на БЧК. За неговата „ревностна и крайно полезна дейност“ по време на войните през 1919 г. е награден с ордена „Св. Александър“ III ст. с мечове.

Елисавета Карамихайлова завършва Първа софийска девическа гимназия с отличен успех, с матура по старогръцки език. Завършва физика във Виенския университет и защитава докторат под ръководството на проф. Карл Пршибрам на тема „Електрични фигури върху различни материали,

¹⁹¹ АКРДОПБГДСРСБНА – СД, а.е. 7262, л. 5–6.

¹⁹² АКРДОПБГДСРСБНА, III раз. 14495/08 юни 1955, л. 6.

¹⁹³ Лазарова, Пенка, Балабанов, Никола. Професор д-р Елисавета Карамихайлова, първият български ядрен физик. София, 2013.

особено върху кристали¹⁹⁴. Започва работа в Радиевия институт във Виена, където усвоява сцинтилационния метод за регистрация на ядрените лъчения. По-късно е приета в Кавендишката лаборатория в Кеймбридж, където директор е лорд Ръдърфорд, откривател на атомното ядро и Нобелов лауреат, а след неговата смърт директор е Уилям Л. Бряг, също носител на Нобелова награда. Докато тя е в лабораторията на Ръдърфорд, там работят бъдещите нобелисти Дж. Чадуик, Дж. Кокфорд, П. Блякет, М. Борн, Е. Епълтън. През 1939 г. е избрана за доцент в Софийския университет и става първата жена хабилитирано лице в университета, основател и пръв ръководител на Катедрата по атомна физика.

В годините след 9 септември 1944 г. партийното бюро на ФМФ започва чистка и строг кадрови подбор. Елисавета Карамихайлова е разпозната като вражески настроена и съответно неподходяща за работа със студенти. Затова на 21 януари 1955 г. партийният комитет на факултета взема решение, одобрено от Академичния съвет на Софийския университет, Елисавета Карамихайлова да бъде освободена от работа, въз основа на което министърът на културата Рубен Аврамов издава заповед за нейното уволнение¹⁹⁵.

Въпреки опита на колегите партийци да съсият кариерата ѝ една седмица след нейното уволнение тя е поканена от заместник-председателя на БАН, академик Георги Наджаков, на работа във Физическия институт на БАН на длъжност старши научен сътрудник и ръководител на новосъздадената секция „Радиоактивност и ядрена спектроскопия“, която тя ръководи до смъртта си на 22 април 1968 г.

Възмущението сред бившите ѝ колеги отеква по върховете на държавата. Те искат да видят Карамихайлова унижена! Академик Наджаков е задължен да даде обяснение лично пред Председателя на БАН академик Тодор Павлов и секретаря на ЦК на БКП Димитър Ганев. Позицията му е категорична:

„Др. Карамихайлова е честен и сериозен научен работник, добър гражданин... със значителен научен опит и научна дейност... Моето впечатление, обаче, е, че това мнение се обособи много силно от около една година насам и се раздухва от неколцина другари..., като цели да я отреже до корен и да я унищожи като научен работник, а тя е дала толкова доказателства за сериозна научна работа и за добър, а за сега

¹⁹⁴ Пак там, с. 13.

¹⁹⁵ АКРДОПБГДСРСБНА, III раз. 14495, заповед на министъра на културата № XVI-183/03 февруари 1955 г.

и единствен специалист в различните клонки на тази област... Ако се проучи и направи анализ на научната квалификация на всички ония лица, които заемат подобни места ще се види, че едва ли някой от сегашните ст.н.с. при всички институти на БАН, да не говорим за ведомствени научни институти, далеч нямат тази научна квалификация, за която стана дума по-горе. Направо казано, струва ми се, че дори много от академиците и член-кореспондентите нямат тази научна квалификация. Същото се отнася и до професорите и доцентите във висшите учебни заведения на страната. ¹⁹⁶

Комунистите обаче не я оставят на мира! Два месеца след постъпването ѝ в БАН Държавна сигурност поставя на оперативния работник № 2119, който контролира научните кадри в БАН, задача № 5502: „Да се проучи лицето Елисавета Карамихайлова, родена на 3 септември 1897 г. във Виена, австрийка... Да се съберат данни за политическия ѝ лик преди и след 9 септември 1944 г., отношението към народната власт и СССР, в какви среди се движи, кои са ѝ близки, компрометиращи лицето морални и политически факти“. В резултат от направените проучвания е постановено: „Елисавета Карамихайлова да се вземе на отчетно дело като активен привърженик на фашистката власт, неползваща се с политическо доверие“¹⁹⁷. Кореспонденцията ѝ с чужбина е спряна и не ѝ позволяват да пътува зад граница, въпреки че агент „Георгиев“, който се „грижи“ за нея в БАН, в докладите си я определя като „съзнателна и много отговорна в работата“.

В спомените си за проф. Карамихайлова ст.н.с. Катя Дойчинова пише:

„Тя не получи нито веднъж разрешение да пътува извън страната за всичките тези двадесет и няколко години. Всъщност веднъж ѝ разрешиха. Трябваше да изнесе някакъв доклад в Швейцария. Помня, колко беше щастлива. Пригответи доклада, той мина през всички иглени уши, направи си нови дрехи по този случай и буквално хвърчеше от щастие. Какво да говорим? – тя беше затворник и вратата се отваряше. Със скърцане, но се отваряше... И какво стана по-нататък? Върнаха я от аерогарата. Някакво „лице“ взе доклада, замина и го докладва, където трябваше. ¹⁹⁸

¹⁹⁶ АКРДОПБГДСРСБНА, III раз. 14495/8 юни 1955, л. 21, 25.

¹⁹⁷ АКРДОПБГДСРСБНА, Отчетно-наблюдателно дело ДС – III раз. № 8528/8 юни 1955 г.

¹⁹⁸ Дойчинова, Катя. Спомени за проф. д-р Елисавета Карамихайлова. // Светът на фи-

Във Физическия институт на БАН професор Елисавета Карамихайлова работи сериозно и има значителен принос в обучението на кадри и създаването на експерименталната база в изследването на радиоактивността. С нейно участие са изградени редица направления: ядрена спектроскопия, космически лъчи, ядрени методи, масспектрометрия и др.

Тя завещава на БАН цялото си имущество с бащината къща на ул. „Кракра“ в София, известна като Клуб на архитектите, а също и тялото си, за да бъдат изследвани ефектите от облъчването върху човешкия организъм. По онова време обаче никой в НРБ не е компетентен да се заеме с подобно проучване¹⁹⁹.

Днес в София има улица на нейното име, портретът ѝ е поставен на входа на Физическия факултет на Софийския университет редом с портретите на най-талантливите български физици, а физиците, които имат спомен за нея, напълно споделят думите на колегата ѝ проф. дбн Леон Митрани²⁰⁰:

„Елисавета Карамихайлова беше стопроцентов европеец, възпитана и образована в чужбина, нейното отношение към хората беше коренно различно от това на взелите властта напористи, арогантни и властолюбиви човечета, дошли в София след 9 септември 1944 г.“

Съдбата на нейния брат Иван също е белязана от ненавистта на комунистическата власт към бившите хора. Завършва медицина и известно време е асистент на проф. Александър Станишев, ликвидиран от „народния съд“. Въдворен е в ТВО „Белене“. По време на посещение в концлагера на правителствена комисия председателят ѝ получава бъбречна криза, овладяна от концлагериста д-р Иван Карамихайлов. За благодарност е изваден от лагера, но без право да работи в София. Изпратен е в Дряновската болница, където извършва сложни операции, става известен в региона и е поканен в Транспортната болница в Горна Оряховица, където оглавява хирургичното отделение. След успешна и изнурителна операция получава масивен инфаркт и почива²⁰¹.

зиката, 1998, № 1, с. 61–63.

¹⁹⁹ Лазарова, Пенка, Балабанов, Никола. Професор д-р Елисавета Карамихайлова, първият български ядрен физик, с. 34.

²⁰⁰ Митрани, Леон. // Светът на физиката, 1998, № 1, с. 63–66.

²⁰¹ Дамянов, проф. Дамян, Найденов, д-р Тотко. Книга за българските хирурзи. Част 7. // Български лекар, 2010.

Скулпторът Михайло Парашчук

Професор Михайло Парашчук оставя неопценимо скулптурно наследство в България. За него съвременниците му казват: „В украсата на сградите по-добър от него няма“ (Андрей Николов); „В областта на скулптурата в архитектурата той и до днес е незаменим“ (проф. архитект Тодор Горанов); „Парашчук сложи истинското начало на архитектурната скулптура у нас“ (академик архитект Цолов); „Парашчук е виртуоз по украсата на сградите. Всички други бледнеят“ (архитект Константинов, проектант на Софийския университет).

Михайло Иванович Парашчук е роден през 1878 г. в с. Варваринци, Тернополска област, Украйна (тогава Австро-Унгария). Следва скулптура в Краков, работи по художественото оформление на монументални сгради и завършването на паметника на Адам Мицкевич в Лвов. През 1910 г. завършва Академията „Жюлиен“ в Париж и работи в ателието на Огюст Роден. По-късно учи и при проф. Венцел във Виенската художествена академия. В Мюнхен преподава в Института за приложни изкуства.

През 1921 г. той пристига в България като представител на Международния Червен кръст и тук среща свои приятели от Мюнхен – архитект Тодор Горанов, художниците Александър Миленков и Константин Щъркелов, актьора Сава Огнянов, с които в Германия е създал украинско-българско дружество. Заедно с д-р Иван Шишманов (зет на Михайло Драгоманов), проф. Михаил Арнаудов, Стилиян Чилингиров и други българи, приятели на Украйна, той създава в София украинско-българско дружество, в което членуват Елисавета Багряна, Панчо Владигеров, Райко Алексиев, Асен Найденов и др. Организира украинските културно-просветни дружества „Громада“, украински библиотеки, читални, самодейни хорове в София, Варна, Русе и Сливен. През 1932 г. издига паметник на гроба на Михайло Драгоманов в Централните софийски гробища.

На професор Парашчук се дължи художественото оформяне на БНБ (декоративните мотиви с лъвове на „потъващите“ врати и зодиакалният часовник в оперативната зала, холът на втория етаж с колоните и капителите); Съдебната палата (орнаментираните рамки на парадните врати); Министерството на отбраната (парадното стълбище, коридорите, вратата на зала „Тържествена“); Военната академия „Г. С. Раковски“ (релефи по сюжети на българската история във входното антре); художественото оформление на Дунав мост; фасадата на Народната библиотека; орнаменталните дъги над входа на Ректората на Софийския университет; баре-

лефът на Алеко Константинов в Пазарджик; външната и вътрешната украса на Централната поща във Варна²⁰².

През 1945 г. той е сред членовете на СБХ, обвинени във фашистка дейност, и е изключен с мотиви: „руски емигрант-белогвардеец и член на Украинската Рада – фашистка организация“. Михайло Парашчук отговаря: „Никога не съм бил белогвардеец и не съм воювал с болшевиките. Бил съм и понастоящем съм украински републиканец... Украинската Рада означава, първо, парламент, на която никога не съм бил член. Тя се породи през 1917 г., когато нямаше и помен от фашизъм... Моля да разпоредите да се направи необходимата анкета и да възвърнете името ми на честен работник и служител на изкуството“²⁰³.

След известно време членството му е възстановено, но през 1955 г., на 77-годишна възраст, той отново е изключен, защото, без да съгласува със СБХ, поема поръчката на Министерството на културата за реставрация на скулпторната група на фронта на Народния театър. Завистта в средите на СБХ е огромна и по този начин те си отмъщават. Архитект Стефан Младенов е известен за неприятностите на скулптора по повод на тази реставрация и отива на среща с него, където заварва няколко скулптори начело с Фунев да клатят дървеното скеле и да крещят „Падни, белогвардейско чучело!“²⁰⁴.

За семейството на Парашчук настъпват тежки години. Белодробното заболяване на професора и бедността са причина той да продаде жилището и ателието си. Преместват се със съпругата си в края на София, до Подуянските гробища, в паянтова къща на улица „Венера“, а скулпторът ползва дъсчена барака за ателие. В годините, когато в НРБ професор Парашчук е пренебрегван и отричан, в Украинската енциклопедия е отделено подобаващо място за него и неговото творчество. По този повод той написва благодарствено писмо, в което споделя:

„Целия си живот отдадох на украинския народ, стараяйки се с всичко възможно да поддържам неговия престиж и слава, макар далеч не на всички и всякога това се харесваше. В България ожесточената борба против мен се поведе от руските черносотници с поддръжката

²⁰² Николов, Калин. Михайло Парашчук – Опит за едно политическо убийство. Култура и критика. Ч. IV: Идеологията – начин на употреба. Съст. Албена Вачева, Йордан Ефтимов, Георги Чобанов. Варна, Електронно издателство LiterNet, 22 януари 2005.

²⁰³ ЦДА, ф.1717К, оп. 1, а.е. 162, л. 1, 2.

²⁰⁴ Николов, Калин. Михайло Парашчук – Опит за едно политическо убийство...

на българските русофили... Към тези русофили се присъедини и Съюзът на българските художници, инкриминираше моето украинство. А това не можеше да не се отрази на моето благополучие, материално и физическо. И ето, че отбелязването ми в съветската преса, в Енциклопедията и др., се явява в някаква степен награда. Тази година за мен е двоен юбилей – 85 години от рождението и 65 години на творчество... Но сега самият аз съм на кръстопът. Как и къде оттук нататък да живея. Вече няма никой, към когото да се обърна: родителите ми отдавна ги няма, братята и сестрите ми също починаха. Останах сам – най-големият син и брат... С една дума аз съм един „Агасфер“ ²⁰⁵

През 1954 г. проф. Парашчук е включен в контингента на ДС. По предложение на началника на II управление полковник Каприелов му е открито наблюдателно дело с псевдоним „Скулптора“. Основанията за това са, че той като украинец и полски гражданин „е бил председател на бело-емигрантската антисъветска организация „Украинска громада“, възглавявал е и други украински националистически организации в България и е подозиран, че в миналото е бил полски, германски и японски шпионин“. В изготвената справка от ДС за него се подчертава, че той владее немски, френски, английски, италиански, български, руски, сръбски, полски, хърватски, чешки (разбира се, и украински) език и през 1918 г. е бил секретар на посолството на Украинската народна република в Талин²⁰⁶.

Освен това неговата съпруга, цигуларката Цветана Пекарева-Парашчук²⁰⁷, се води от 1953 г. на наблюдателно дело „Нора“ във II управление на ДС по италианска линия „поради това, че поддържа писмени връзки с нейни близки, живеещи в Италия“²⁰⁸ и е подозирана във връзки с немското и японското разузнаване.

На 6 януари 1956 г. делото на професор Парашчук е предадено на „италианското“ отделение на ДС, „на другаря, който разработва жената на

²⁰⁵ Агасфер (Ахасфер) – скитникът еврейин. Из писмо, изразяващо желанието на Михайло Парашчук да му бъде позволено да се завърне в Украйна.

²⁰⁶ АКРДОПБГДСРСБНА – ИФ-3, оп. 2, а.е. 605, л. 31–32, справка за Михайло Парашчук.

²⁰⁷ Цветана Пекарева-Парашчук е дъщеря на журналиста Йордан Пекарев (1866–1953), който е един от основателите на БЗНС. На Учредителния конгрес на БЗНС (1899) е избран за член на Централния управителен комитет. Един от организаторите на селските бунтове против десетъка в България. Кмет на Варна (1921). През 1945 г. е избран за народен представител на XXVI Народно събрание.

²⁰⁸ АКРДОПБГДСРСБНА – ИФ-3, оп. 2, а.е. 605, л. 1–2, постановление за откриване на наблюдателно дело с псевдоним „Скулптора“ на проф. Михаил Парашчук.

обекта“²⁰⁹. Към семейство Парашчук са насочени секретните сътрудници „Димчо“ и „Пеев“, информатори и членове на БКП от квартала, в който живеят, предвидено е и мероприятие „М-9“ за контрол на кореспонденцията, а чрез секретен сътрудник в Енергообединението е предвидено да се провери „каква електроенергия изразходва всеки месец семейство Парашчук, което ще сравним с действителните им нужди“²¹⁰.

На 3 март 1958 г. агент „Димчо“ докладва, че от дълго време 80-годишният скулптор е тежко болен и не излиза от вкъщи, а семейството живее в мизерия. Водещият офицер по делото му възлага „периодически да посещава семейството на Парашчук, под предлог, че се интересува от здравословното му състояние и да се стреми да разбере, дали не се е обадил отнякъде (синът им) Рикардо“²¹¹. В края на годината агент „Димчо“ отново посещава дома на Парашчук и отново донесението е същото: професорът е тежко болен на легло и живее в мизерия. Отново получава задача „да посети обекта в края на същия месец, за да провери здравословното му състояние“²¹². Независимо че още в началото на 1957 г. разузнавачът от ДС ст. лейтенант Симеонов предлага наблюдателното дело „Скулптора“ да бъде прекратено и снето в архив, поради напредналата възраст на обекта и невъзможността му да извършва вражеска дейност²¹³, делото продължава до 23 януари 1960 г., когато е закрито и предадено в архив с мотиви, че „поради старост и лошо здравословно състояние от 1956 г. (обектът) е почти на легло... Въпреки лошото му минало той сега не е в състояние да провежда вражеска дейност. Живее твърде оскъден живот“²¹⁴.

След смъртта на професор Парашчук (24 декември 1963 г.) един от украинските вестници пише за него: „Той беше роден син на Правдата, която през вековете е майка на Изкуството. Той ѝ служеше с богатото си сърце и могъщ талант, защото Правдата му подари славата на световен творец...“.

²⁰⁹ АКРДОПБГДСРСБНА – ИФ-3, оп. 2, а.е. 605, л. 56, предложение за предаване на наблюдателно дело „Скулптора“, заведено на Михайло Парашчук, на отделение „Италианско“ при отдел III, управление II на ДС.

²¹⁰ Пак там, л. 68–69, план относно провеждане на агентурно-оперативни мероприятия по разработките „Скулптора“ и „Нора“.

²¹¹ Пак там, л. 99, агентурно донесение относно Цветана и Михайло Парашчук, 3 март 1958 г.

²¹² Пак там, л. 100, агентурно донесение относно семейство Парашчук, 6 декември 1958 г.

²¹³ Пак там, л. 98, постановление за прекратяване на наблюдателно дело „Скулптора“, 4 януари 1957 г.

²¹⁴ Пак там, л. 106–107, постановление за закриване на ОНД, заведено на проф. Михайло Ив. Парашчук и предаване на материалите в отдел VIII-ДС.

През 1978 г., по идея на канадската общност на украинските емигранти, в календара на ЮНЕСКО е отбелязана стогодишнината от рождението на Михайло Парашчук и неговата съпруга е поканена от украинското правителство на посещение в Киев и Львов. Когато попълва формулярите за заминаването, в графата за гражданство тя вписва в духа на Хартата за правата на човека „гражданка на ООН“ и българка по националност. Предупредена е в ДС да промени написаното, но тя не отстъпва.

Дързостта на съпругата на професора не е случайна. Години наред, особено след смъртта му, тя не може да се примири с безотговорното и бездушно отношение на ръководството на СБХ и на комунистическата власт към живота и делото на нейния съпруг, който си отива от този свят в мизерия, оклеветен и обречен на забрава от своите колеги, добрали се до властта в Съюза. След неговата смърт тя пише до Венелин Коцев, секретар на ЦК на БКП по въпросите на културата:

„Трагедията на Михайло Парашчук не е случайно явление или инцидент – тя бе резултат на системно преследване до унищожаване, което се проявяваше при всички случаи, свързани с неговото име. Никога в някоя страна не е унищожаван художник от колеги, въпреки спорове, несъгласия или отричания между тях, те са били на принципна почва, като импулсиращ елемент, но не като изява на омраза и завист. Те гладуваха и мръзнеха, но бяха творци. А днес, в тази изключителна епоха и условия за творчество, няма изкуство – то е представено от преситени, самодоволни художници...

Това бе един сплотен колектив на жестокостта и алчността, който смазваше всички „неудобни“, без да избира средствата. Най-брутално и безогледно бе преследван Михайло Парашчук, монолитна личност в славянското изкуство, с всеобхватна култура и възможности... Спестяванията на Михайло Парашчук 1952 г. бяха пресметнати 200 : 1, Съюзът заяви, че той е случаен човек в изкуството... Настъпиха години на глад и студ, трудно ми беше да свикна с търсене по цели дни на заеми и да го оставям сам в тази атмосфера. Когато стана възможно, продадох целия си имот на безценица, стана по-леко, но бе вече късно за смъртно раненото му сърце. Само две топли думи – той би им простил...“²¹⁵

²¹⁵ Николов, Калин. Михайло Парашчук – Опит за едно политическо убийство...